

ПЕТРО КРАЛЮК

•НОВИЙ АПОКРИФ•

ОПОВІДІ ПРО КНЯЗЯ-ФІЛОСОФА
ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬКОВИЧА,
МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО,
ТАДЕУША КОСТЮШКА
ТА ІНШИХ ПЕРСОНАЖІВ
НАШОГО МИНУЛОГО

•ПЕТРОРОМАН•

ХАРКІВ
«Фоліо»
2022

Людині ж дано від Бога
міряти все на світі своєю міркою.
І в цій мірці приналежність до роду
є величиною сталою.

*Із проповіді митрофорного протоієрея
Юрія Велигурського,
нащадка аристократичного роду
графів Велигорських, який веде
свій родовід уже шість віків*

...того не прочитаєш в жаднім творі,
про що тобі оці рядки говорять,
про що тут мова спомину буде:
це твого роду безбережне море...

*Із поеми «Волинський рік»
Леоніда Мосендза*

...ДЕ ГОВОРЯТЬ МЕРТВІ Й МОВЧАТЬ ЖИВІ. ЗАЧАЛО

Іноді це видається химерною грою уяви. Іноді — дивацтвом. Як і диваком (принаймні на перший погляд) здавався Максим. Я навіть не впевнений, чи це його справжнє ім'я. Можливо, він так себе іменував на честь свого кумира. А, втім, це не має значення.

Без Максима світ здавався б мені занадто простим. Зрештою, нецікавим. З ним наші шляхи перетнулися випадково. Так вважав я. Хоча в цьому світі все випадкове. І все закономірне. Як хто сприймає.

Уперше ми зустрілися в бібліотеці. Місці, де говорять мертві й мовчать живі. Певно, так про книгозбірні говорили ще стародавні римляни ... або інтелектуали доби Відродження. Я «чаклував» над грубезним томом творів Мелетія Смотрицького, вглядаючись у готичні літери. Боюся, для багатьох ім'я цього письменника нічого (чи майже нічого) не говорить. А читання його творів, написаних майже чотириста літ тому, сприймається як даремна трата часу.

Раптом над своєю головою почув голос:

— Тут немає одного важливого твору.

Принагідно зазначу: у цьому томі були зібрані всі відомі полемічні писання Смотрицького.

Перед моїми очима постав чоловік «середнього віку», років тридцяти п'яти, одягнутий у чорне.

— Про що це ви? — запитав його.

— Про твір, який писав Мелетій в останні роки життя.

Чоловік не мав бажання щось пояснювати. І пішов углиб читальної зали, тримаючи в руках кілька фоліантів. Я лише провів його поглядом.

Потім відклав книгу. Хотів довідатися, про який твір мовив незнайомиць. Може, дійсно письменник в останні роки життя щось написав і це «щось» не дійшло до нашого часу. Поряд зі мною лежало кілька книжок, у яких розповідалося про Смотрицького. Всі вони переконували: останній твір письменника — «Екзетезис...». Власне, його повна назва «Екзетезис, або поквитання, розправа між “Апологією” та “Антидотом” про залишок блудів і ересей Зизанія, Філалета, Ортолога і Клірика, здійснена через боговелебного Мелетія Смотрицького, номінованого архієпископа Полоцького, єпископа Вітебського й Мстиславського, архимандрита Віленського і Дерманського, до обох сторін народу руського Року Господнього 1629, третього квітня. У Львові, в друкарні Яна Шеліги, архієпископа».

Коли Мелетій писав «Екзетезис...», то з ревного православного вже зробився прихильником унії, навіть сам себе критикував за попередні «блуди». Колишні соратники відцуралися й писали на нього злісні «пашквілі». А він, сидячи в Дерманському монастирі, наївно сподівався знайти порозуміння між уніатами та православними.

Після «Екзетезису...» архимандрит не брався за перо, не полемізував. Усамітнився у своїй обителі. Зневірився в багатьох речах світу цього. Шукав спасіння в аскезі. Постився, носив волосяницю, бичував тіло. ...І молився. «Страждальний тілом перестає грішити», — учив апостол Петро.

У 1633 році Мелетій важко захворів. Лікарі казали: треба подумати про тлінне тіло. Та він не слухав. Прагнув смерті? І після Різдва пішов із життя. Християни тишилися — Христос народився. А він, архимандрит Мелетій, він

же архієпископ Ієраполітанський (сам Папа надав йому цей титул), помирав.

*Батенько вмирає — вікна відчинить,
Щоб душі довільно вилетіти в світ!
Батенько вмирає — білий і німий,
А лице вкриває зимень-сніговій.*

Чомусь на на думку спадають «язичницькі» вірші Оксани Лятуринської.

*Розстеліть на лаві корзно і чугу,
І жертковний в сінях хай кричить когут!
Сонечку, наш батьку — ой, яка імгла!
Тужить, печалиться по тобі земля.*

У жилах цієї красуні-поетки переважала кров чужинецька (справжнє ж бо прізвище ля Тур). Та вона, як ніхто, чула (відчувала!) прадавні голоси землі волинської. І мелодійно передавала їх.

Мелетій Смотрицький теж відчував. Інакше б не стилізував під плач-голосіння початок свого «Треносу»:

*Горе мені, бідній,
горе нещасній...
Ви, що стоїте передо мною,
ви, що дивитесь на мене, —
послухайте і подумайте: чи є де біль, як біль мій?
Чи є де смуток і жаль, як журба моя?*

Так плакали жінки-волинянки, прощаючись зі своїми чоловіками. А чи хтось заплакав, заголосив, коли відійшов у вічність архієпископ Ієраполітанський?

Чому, думаючи про Смотрицького, я згадав Лятуринську? Що спільного між цими людьми, яких розділяє

трьохсотлітня часова відстань? Те, що їх вигодувала волинська земля: Смотрицького — Острожчина, Лятуринську — Вишнівеччина? Те, що вони дітьми вслухалися в одну й ту саму мову, яка майже не змінилася за триста віків? Чи те, що навчилися співати пісень, які й нині співають волиняни? ...І чули однакові голосіння над тілами померлих?

Мій погляд відірвався від книг. Хотілося перепочити. Я пішов у бібліотечну кав'ярню. У кутку за столом сидів чоловік у чорному. Перед ним стояла філіжанка кави.

— Дозвольте?

Чоловік байдуже кивнув головою.

— Ви говорили про якийсь твір Мелетія Смотрицького, написаний ним наприкінці життя. Але тоді він уже нічого не писав.

— Невже?

— Це загальноприйнята думка. Її можна знайти в книгах, статтях.

— І ви їм вірите?

Я розвів руками. Чоловік надпив каву.

— Про минуле ми знаємо те, що хочемо знати, — були його слова.

— А як діялось насправді — таїна за сімома печатами?

Мій співрозмовник іронічно посміхнувся. І запитав:

— Що таке історія?

— Ну... — дещо розгублено почав я, — певно, пам'ять про минуле.

— Хай буде так. Подумайте, яким чином вона формується? Хіба не з допомогою відібраних нами ж документів, писемних творів, котрі ми намагаємось «озвучити». Але чи є це «озвучення» істинним? Можливо, вказані пам'ятки говорять не те, що намагаємось почути від них.

— Вас не влаштовує загальновизнане історіописання?

— Звісно.

— Хочете бути білою вороною?

— Я звик. Повірте, це не так вже й погано. Іноді навіть корисно.

Чоловік допив каву, чемно подякував за розмову.

— Сподіваюся, ми ще зустрінемося, — промовив я, простягаючи візитівку.

— Все може бути. Людський світ — тісний.

— І як вас іменувати?

— Називайте Максимом.

Ото і все. Через якийсь час я про цю розмову майже забув. Студював твори Смотрицького, писав про нього монографію. Зрештою видав її.

ДЕРМАНЬ. МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ

На мою електронну адресу надійшов лист: «Ви так і не відшукали останній твір Дерманського архимандрита? Максим».

«Це — “Екзетезис...”», — була моя відповідь.

«Не так», — заперечував мій кореспондент.

«А як?» — не без іронії запитував я.

Відповіді не було.

Задзвонив телефон. Я підняв слухавку.

— Ви були в Дермані? — то говорив Максим.

— Так, але давно.

— Там є могила Смотрицького. І зберігався його архів.

— Архіву давно вже немає. Яка доля його — невідомо.

Так само невідомо, де могила.

— Поїдьте в Дермань! — каже Максим із нотками категоричності в голосі. І припиняє розмову.

Минає день, другий. Максим не телефонує, не надсилає листів «електронкою». Проте його «поїдьте в Дермань!» ніби загіпнотизувало мене. Час від часу я чую ці слова. І думаю про «цариню українських сіл». Так називав Дермань Улас Самчук.

А чому б не поїхати?

Старенький і брудний ПАЗик, чмихаючи, везе мене з Рівного до Здолбунова, потім — до Мізоча. Їде повільно. Куди йому поспішати? Як і тим людям, що сідають до нього, аби доїхати від села до села.

ЗМІСТ

ДІОПТРА, або Дзеркало, в якому бачимо не лише себе, а й інших, подорожуючи в часі та просторі

...Де говорять мертві й мовчать живі. Зачало	6
Дермань. Мелетій Смотрицький	11
Дубно. Касян Сакович	29
Почаїв — Рахманів.	
Кирило Транквіліон-Ставровецький	54
Острог. Максим Смотрицький	100
<i>Додатки і примітки</i>	128
<i>Деякі довільні міркування автора щодо «Діоптри»</i> . . .	128
<i>Персоналії</i>	130
<i>Глосарій</i>	145
<i>Остання примітка. Невелика, проте необхідна</i>	148

ВІДНАЙДЕННЯ РАЮ 151

<i>Персоналії</i>	319
<i>Глосарій</i>	332